

ԱՔԵՄԵՆՅԱՆ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ XIII ՍԱՏՐԱՊՈՒԹՅԱՆ
ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ ԴԱՐԵՀ II-Ի
ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

Համաձայն Դարեհ II-ի ժամանակաշրջանին (մ.թ.ա. 423-404 թթ.) վերաբերող բաբելոնական փաստաթղթերից մեկի՝ եփրատյան Նիպպուրի ափին Շամաշ-բարաքքուի ղեկավարությամբ գտնվել է «ուրաշտացիների և միլիդուացիների» ռազմական գաղութը¹: Անդրադառնալով այս տեղեկությանը՝ Ի. Դյակոնովը, ելնելով հայ ժողովրդի կազմավորման գործընթացի վերաբերյալ սեփական վարկածից, ժամանակին այն կարծիքն է հայտնել, թե Հայաստան (Արմինա) երկրի անվանը փոխարինել է Մելիդ քաղաքի անունը, որն իբր եղել է Արմինայի՝ XIII սատրապության մայրաքաղաքը²: Սակայն սկզբնաղբյուրների բազմակողմանի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Աքեմենյան տիրապետության դարաշրջանում Հայաստանի տարածքը բաժանված չի եղել երկու վարչական միավորների՝ XIII և XVIII սատրապությունների միջև. մ.թ.ա. VI-IV դարերում Հայաստանը գտնվել է XIII սատրապության կազմում, իսկ ահա XVIII-ը իրականում եղել է Կուր

¹ Clay A.T., Business documents of Murashû Sons of Nippur dated in the reign of Darius II, Philadelphia, 1904, p. 62, 107: 3, 6, Lo E: Unger E., Urartu. Reallexikon der Vorgeschichte, ed. M. Ebert, XIV, Berlin, 1928, S. 32. Հմմտ. Дандамаев М.А., Луконин В.Г., Культура и экономика древнего Ирана, Москва, 1980, с. 294: Дандамаев М.А., Клинописные данные об армянах, Междисциплинарные исследования культурогенеза и этногенеза Армянского нагорья и сопредельных областей (Сборник докладов), Ереван, 1990, с. 105: Дандамаев М.А., Месопотамия и Иран в VII-IV вв. до н.э., Социальные институты и идеология, Санкт-Петербург, 2009, с. 341, 362.

² Дьяконов И.М., Предыстория армянского народа, Ереван, 1968, с. 238.

գետի և Կովկասյան լեռների միջև³: Հետևաբար վերը բերված բաբելոնական փաստաթուղթը պետք է քննել այլ տեսանկյունից:

Աքեմենյան ժամանակաշրջանի բաբելոնական տեքստերում Ուրաշտուի կամ ուրաշտացիների անվան տակ, անշուշտ, պետք է նկատի ունենալ Հայաստանը և հայ ժողովրդին: Ինչ վերաբերում է միլիդուացիներին, ապա սրանք համապատասխանում են Եփրատից արևմուտք գտնվող մելիտինեցիներին: Ասսուրական Մելիդու, ուրարտական Մելիտեա քաղաքը (ներկայումս՝ Մալաթիա), որի շրջանում հարակից տարածքներով տեղադրվում է «Տուն Թորգոմայ» երկիրը⁴, Աքեմենյան Պարսկաստանի տիրապետության ողջ ժամանակաշրջանում մտնում էր Սատրապական Հայաստանի կազմի մեջ: Այս իրողությունը հաստատվում է Հերոդոտոսի և՛ XIII սատրապության սահմանների, և՛ պարսից «արքայական ճանապարհի» երթուղու քննությամբ⁵: XIII սատրապության մաս կազմող Պակտյուիկեն (Կեսարիա-Մաժաքի շրջանը⁶) մ.թ.ա. V դարի կեսերին անցնում է Կապադովկիային⁷: Արևմտյան սահմանում մ.թ.ա. V դարի կեսերին Հա-

³ Տե՛ս Հարությունյան Բ., Աքեմենյան Պարսկաստանի XVIII սատրապության տեղադրության շուրջ, «Հանդես ամսօրեայ», Վիեննա, 1999, 1-12, էջ 45-114: Խորիկյան Հ., Հայաստանը և Այսրկովկասը Աքեմենյան Պարսկաստանի վարչական բաժանումներում (պատմաաշխարհագրական ուսումնասիրություն), Երևան, 2014, էջ 81-114:

⁴ Քոսյան Ա., Տուն Թորգոմայ, Երևան, 1998:

⁵ Խորիկյան Հ., Սատրապական Հայաստանի արևմտյան և հարավային սահմանները մ.թ.ա. VI-IV դարերում, «Պատմաբանասիրական հանդես», 2005, 3, էջ 173-192:

⁶ Հարությունյան Բ., Հայաստանի, հայ-իրանական հարաբերությունների և Առաջավոր Ասիայի հնագույն պատմության մի քանի խնդիրների շուրջ (մ.թ.ա. VII-VI դդ.), Երևան, 1998, էջ 78-79: A Commentary on Herodotus Books I-IV, Oxford, New York, 2007, p. 489.

⁷ Խորիկյան Հ., Կապադովկիայի տարածքը և սահմանները Աքեմենյան Պարսկաստանի կազմում, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների»,

յաստանի սատրապությունը կորցրել էր նաև իր սևծովյան տիրույթները՝ Թերմոդոնտ գետի և Յասոնի հրվանդանի միջև: Այդուհանդերձ Հայաստանի սատրապության մեջ արևմուտքում մտնում էին Գայլ և Հալիս գետերի վերին հոսանքների շրջանը, Եփրատի վտակ Կավկավա գետի հոսանքը, Կոմմագենեն մինչև Մարաշ և Զևգմա: Հետևաբար, բաբելոնական տեքստի՝ միլիդուացիների մասին հիշատակությունը գալիս է կրկին հաստատելու Մելիտիների՝ Սատրապական Հայաստանի կազմում գտնվելու իրողությունը: Սակայն միլիդուացիների հիշատակությունը հայերի հետ թույլ է տալիս ենթադրել, որ Միլիդուին կամ միլիդուացիներին աշխարհագրական առումով հատկացված է ավելի ընդարձակ տարածք, քան միայն Մելիտիների շրջանը: Մեր կարծիքով, Միլիդուն լայն առումով համապատասխանում է Պակտյուիկեին և վերջինիս բաբելոնական համարժեքն է: Ամենայն հավանականությամբ, Եփրատից արևմուտք ընկած տարածքները, ներառյալ հետագա Փոքր Հայքը, մտել են XIII սատրապության մասը կազմող Արևմտյան Հայաստան հյուպարքիայի մեջ, որի գոյության մասին գրեթե նույն ժամանակաշրջանում հիշատակում է հույն պատմիչ Քսենոփոնը⁸: Ուրեմն, կարող ենք եզրակացնել, որ Միլիդուն Արևմտյան Հայաստանի հյուպարքոսի նստավայրն էր: Շամաշ-բարաքքուն էլ պարզապես հայերից և միլիդուացիներից կազմված Նիպպուրի մոտ գտնվող ռազմական գաղութի կառավարիչն էր: Հետևաբար, ռազմական գաղութներում զինվորական կազմակերպությունը նույնպես ձևավորվում էր միևնույն սատրապության մեջ մտնող հարևան ժողովուրդների միավորումից: Հնարավոր է, որ «Ուրաշտուի և Միլիդուի (լայն առումով՝ Պակտյուիկեի)

2010, 1-2, էջ 115:

⁸ Xenophon, *Anabasis* (with an English translation by Carleton L. Brownson), Books IV-VII, Cambridge, Massachusetts, London, 1947, IV, 4, p. 38.

մարդկանց կառավարիչ»⁹ հորջորջումը եղել է ռազմական բնույթի տիտղոս:

Եփրատից արևմուտք ընկած տարածքները Հայաստանի մեջ էին նաև Ալեքսանդր Մակեդոնացու արշավանքի ժամանակ: Հայտնի է, որ Կապադովկիան ենթարկվեց Ալեքսանդրին, սակայն կապադովկիացիները զարմանալիորեն մի դեպքում հայերի, մյուս դեպքում՝ Մեծ Հայքի հայերի, կադուսիների, սիրիացիների ու մարերի հետ մասնակցում էին Գավգամելայի ճակատամարտին¹⁰: Այս տեղեկությունն ունի երկու բացատրություն. Գավգամելայի ճակատամարտին մասնակցել են կամ հյուսիսային կապադովկիացիները, որոնց երկիր Ալեքսանդրը չարշավեց¹¹, կամ էլ հայերի հետ նույն թևում կապադովկիացիների առկայությունը խոսում է այն մասին, որ Պակտյուիկեն կամ նրա արևելյան հատվածը կրկին միավորվել էր Հայաստանի սատրապությանը, և էթնիկական առումով կապադովկիացիներին ազգակից պակտյուացիները ճակատամարտում հանդես են գալիս կապադովկիացիներ անունով:

Կոռնելիոս Նեպոտի տեղեկություններից պարզվում է, որ մ.թ.ա. IV դարի 60-ական թվականներին Կատաոնիան չէր ենթարկվում պարսից թագավորին: Կատաոնիայի կառավարիչ Ասպիսը հարձակումներ էր գործում հարևան երկրների վրա և թալանում արքայական գումակները¹²: Այս դեպքերից

⁹ Šaknu եզրը (նշանակության մասին տե՛ս The Assyrian Dictionary, vol. 17, Š., Part. I, Chicago, Illinois, 1989, p. 180) տվյալ տեղեկության մեջ ունի ռազմական բնույթի նշանակություն:

¹⁰ Արիանոս, Ալեքսանդրի արշավանքը, Ալեքսանդրի Մակեդոնացի, Երևան, 1987, էջ 97, 101: Ռուփոս, Ալեքսանդր Մակեդոնացու պատմությունը, Ալեքսանդրի Մակեդոնացի, Երևան, 1987, էջ 351:

¹¹ Խորիկյան Հ., Կապադովկիայի տարածքը և սահմանները Աքեմենյան Պարսկաստանի կազմում, էջ 114:

¹² Cornelius Nepos, London, Cambridge, Massachusetts, 1960, Datames, XIV, III, 4, p. 514.

առաջ Կատաոնիան չի եղել առանձին վարչական միավոր և, ամենայն հավանականությամբ, դատելով այլ աղբյուրների տեղեկությունների համադրումից անջատվել էր հայկական սատրապությունից՝ լինելով վերջինիս ենթաշրջաններից մեկը: Պակտյուիկեի արևելյան հատվածը մ.թ.ա. IV դարից աղբյուրներում սկսում է հիշատակվել Կատաոնիա անվանումով, և արդեն մ.թ.ա. II դարի սկզբին տեսնում ենք, որ կատաոնները գրավել էին Հայաստանի արևմտյան շրջանները¹³, որոնք ազատագրվում են Ջարեհի և Արտաշես Ա-ի կողմից: Դատամեսը գերեվարում է Ասպիսին, սակայն Կատաոնիայի հետագա վարչական կացության մասին Նեպոտը տեղեկություններ չի տալիս¹⁴: Հնարավոր է, որ Աքեմենյան արքունիքի համար խառնակ այդ ժամանակաշրջանում Կատաոնիան Դատամեսի ենթակայության տակ էր: Արտաքսերքսես Բ-ն Դատամեսի դեմ ուղարկում է Ավտոփրոդատեսին, որի բանակում հիշատակվում է նաև տասհազարանոց հայկական զորագունդը¹⁵: Կատաոններն Ավտոփրոդատեսի բանակի կազմում չեն հիշատակվում, հետևաբար կարելի է ենթադրել, որ կատաոնները կրկին Սատրապական Հայաստանի կազմի մեջ էին:

Հետաքրքիր է, որ համաձայն Ռուփոսի՝ Գավգամելայի ճակատամարտին մասնակցում են նաև կատաոնները՝ Պակտյուիկեի արևելյան հատվածը բնակեցրած ժողովուրդը, ինչն, անշուշտ, կրկին վկայում է այն մասին, որ կատաոնները, լինելով Կապադովկիայի էթնոսներից մեկը, կամ հյուսիսային կապադովկիացիների հետ, կամ էլ թերևս արդեն Հայաստանի սատրապության կազմում մասնակցում են ճակատամարտին: Կատաոնների մասին հիշատակությունը թույլ է

¹³ Страбон, География в 17 книгах (перевод, статья и комментарии Г.А. Стратановского), Ленинград, 1964, с. 498.

¹⁴ Cornelius Nepos, Datames, XIV, III, 4, p. 516.

¹⁵ Անդ, XIV, VI, 8, էջ 524:

տալիս մտածել, որ Եփրատից արևմուտք ընկած տարածքները մինչև Կոորմանդոն (Որոմանդոն) և Զիգոն-Բասիթոն (Բազեի թևք) լեռները Աքեմենյան Պարսկաստանի մայրամուտին շարունակում էին մնալ Հայաստանի կազմի մեջ:

THE ADMINISTRATIVE DIVISION OF XIII SATRAPY OF ACHAEMENID PERSIA IN THE PERIOD OF DARIUS II

Khorikyan Hovhannes

(Institute of Oriental Studies of NAS RA)

One of the Babylonian documents of the period of Darius II also proves that Melitine was part of Armenia where Shamesh-barakku, the governor of the people of Urashtu (Urartu) and Melidu is mentioned. Urashtu-Urartu corresponds with Armenia, and Melidu-Melitine, mentioned with the latter, was an indivisible part of Satrapic Armenia and Herodotus' data prove this. In our opinion the separate mentioning of Melidu is because of the fact that Melidu becomes the centre of Pactyica after Darius I's administrative reforms, also one of the centers of XIII Satrapy which remained part of Armenia in spite of new administrative changes, and its ruler, i.e. the satrap, continued having the title of "the Governor of the people of Urashtu and Melidu (in broad sense Pactyica)". So, we can state that Melitine and the other parts, being to the west of the Euphrates, the territory of later Armenia Minor were an indivisible part of Armina-Armenia country during the whole period of Achaemenid reign.